

УДК 811.111'371

ГРАМАТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ ЗВЕРТАННЯ**GRAMMATIC REALIZATION OF COMPELLATION SPEECH ACT****Тихоніна С.І.,***кандидат філологічних наук,**викладач кафедри англійської мови № 2**Національного університету «Одеська морська академія»*

Представлена стаття присвячена дослідженню мовленнєвого акту звертання, зокрема його синтаксичним моделям реалізації в мовленні. Спочатку проаналізовано поняття «звертання», що вперше було представлено російським ученим як засіб вираження взаємовідносин між співрозмовниками. Українські лінгвісти наголошують на граматичній та інтонаційній незалежності мовленнєвого акту звертання, якому властива номінативна семантика. Далі звертання диференційовані на непоширені та поширені залежно від повноти семантичного наповнення. Виявлено взаємозв'язок між синтаксичною структурою та ілюкутивною метою звертання. Уважаємо, що непоширені звертання реалізують експліцитний зміст, ілюкутивна мета полягає у номінуванні адресата. Імпліцитний зміст, як правило, закладено в поширеному звертанні. Адже ілюкутивна мета поширеного звертання полягає не лише у тому, щоб приверти увагу слухача, номінуючи його, але й виразити ставлення мовця до адресата та здійснити певний вплив на останнього.

Ключові слова: грамати́ка, зверта́ння, мовленнєвий акт, семантика, синтаксис, синтаксична модель.

Статья посвящена исследованию речевого акта обращение, в частности его синтаксических моделей реализации в речи. Сначала проанализировано понятие «обращение», которое впервые было представлено российским учёным как способ выражения взаимоотношений между собеседниками. Украинские лингвисты акцентируют внимание на грамматической и интонационной независимости речевого акта обращение, для которого характерна номинативная семантика. Далее обращение дифференцировано на нераспространённые и распространённые в зависимости от полноты семантического наполнения. Выявлена взаимосвязь между синтаксической структурой и иллокутивной целью обращения. Считаем, что нераспространённые обращения реализуют эксплицитное содержание, их иллокутивная цель заключается в номинации адресата. Имплицитное содержание, как правило, заложено в распространённом обращении. Иллокутивная цель распространённого обращения заключается не только в том, чтобы привлечь внимание адресата, номинируя его, но и выразить отношение говорящего к слушающему и оказать на последнего определённое влияние.

Ключевые слова: грамматика, обращение, речевой акт, семантика, синтаксис, синтаксическая модель.

The present article is devoted to the investigation of compellation speech act that serves as the object of our research. The grammatical peculiarities of compellation speech act realization in English artistic discourse make up the subject of our investigation. At first, the notion "compellation" is analysed. It was introduced into linguistics by the Russian scientist. According to him, compellation is a means of expressing relationships between communicants. Ukrainian linguists focus special attention on grammatical and intonational independence of compellation speech act. Moreover, they emphasize its nominative semantics. After that compellation is divided into two groups: non-extended and extended. Such division of compellation speech act is due to the fullness of its semantic meaning. Besides, our investigations prove the correlation between the syntactic structure and illocutionary aim of compellation speech act. In our opinion, non-extended compellations express explicit meaning and their illocutionary aim consists in nominating the addressee. Implicit meaning is expressed by extended compellations. The illocutionary aim of extended compellation is not only to draw the addressee's attention by nominating him, but to show the speaker's attitude to the hear and to influence the latter in a certain way.

Key words: compellation, grammar, semantics, speech act, syntactic model, syntax.

Постановка проблеми. Міжособистісний характер комунікації детермінується універсальними прагматичними інтенціями мовної особистості: фатичною, що передбачає встановлення контакту, інформаційною, впливовою. Для здійснення цих інтенцій використовується різноманітний «інструментарій» мови, різні мовні засоби, серед яких номінування адресата мовлення посідає не останнє місце. Проблема звертання знайшла відображення в працях багатьох учених. Звертання вивчається як одиниця мовленнєвого етикету [6]. Досліджується синтаксична структура звертання та його граматичні зв'язки у реченні [7; 8; 10]. Описуються соціолінгвістичні умови та правила вживання звертання [12]. Часто звертання вивчається як засіб вираження категорії адресата [4; 11], тощо.

Лінгвісти погоджуються у думці, що формули звертання є лінгвальним засобом вираження взаємних відносин між комунікантами у певному соціальному середовищі, оскільки «вибір ввічливої чи неввічливої форми передає не лише тільки смаки окремих людей, але й мовні навички окремих класів суспільства або всього суспільства в цілому» [1, с. 4]. Вони є динамічними та швидко реагують на зміни в житті мовної спільності, також є лінгвістичним показником соціальних змін суспільства. Однак, як правило, під час дослідження звертання поза увагою залишається взаємозв'язок між семантичним навантаженням та синтаксичною структурою мовленнєвого акту звертання. Недостатнє висвітлення цього аспекту зумовлює **актуальність** нашого дослідження. Уважаємо, що граматична природа синтаксичних моделей мовленнєвого акту звертання заслуговує більш ретельного вивчення, адже звертання не лише тільки номінує адресата мовлення, а й виконує низку інших прагматичних функцій у мовленні.

Об'єктом нашого дослідження слугує мовленнєвий акт звертання.

Предметом дослідження обрано граматичні особливості мовленнєвого акту звертання в англійському художньому дискурсі.

Постановка завдання. *Мета* роботи полягає у детальному описі синтаксичних моделей реалізації мовленнєвого акту звертання. Із поставленої мети витікають такі **завдання**:

- 1) проаналізувати поняття «звертання»;
- 2) диференціювати поширені та непоширені МА звертання;
- 3) простежити взаємозв'язок між синтаксичною структурою та ілюктивною метою МА звертання;
- 4) проаналізувати синтаксичні моделі реалізації непоширеного звертання;
- 5) проаналізувати синтаксичні моделі реалізації поширеного звертання.

Матеріалом дослідження послуговували тексти сучасних англійських романів загальним обсягом 567 сторінок, із яких було обрано 396 мовленнєвих епізодів, що містять мовленнєвий акт звертання.

Для вирішення поставлених завдань використано **загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні дослідницькі методи**. Серед загальнонаукових методів використано *описовий метод* для виявлення мовного інвентарю, необхідного для реалізації звертання у мовленні; *статистичний метод* для виявлення найбільш та найменш поширених синтаксичних моделей звертання. У межах спеціальних лінгвістичних методів застосовано *компонентний метод* для дослідження змістовного аспекту одиниць звертання; *метод контекстологічного аналізу*, що передбачає встановлення функціонального навантаження форм звертання за певних лінгвальних умов.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Звертання є однією із загальнолюдських мовленнєво-почуттєвих та комунікативних потреб. Залежно від соціального статусу, професійної діяльності, прийнятих у певному суспільстві етикетних формул звертання набувають національно-специфічні риси, що впливають на лексико-семантичне наповнення та синтаксичну організацію.

Уперше термін «звертання» було представлено російським вченим Ф.І. Буслаєвим. На думку лінг-

віста, звертання – засіб вираження відносин між співрозмовниками [2, с. 404], що є безперечним.

За визначенням української вченої О.О. Селіванової, звертання – слово або сполуку, що позначають особу чи персоніфікований предмет, явище, до яких звертається мовець, привертаючи увагу адресата до повідомлення, іноді надаючи предмету звернення оцінно-емотивної характеристики, експресивності. Здебільшого звертання характеризується граматичною незалежністю, інтонаційною та пунктуаційною незалежністю [9, с. 160]. Згідно з визначенням О.О. Селіванової, звертання властива номінативна семантика, усталені граматичні форми та певна інтонаційна організація.

Інший український лінгвіст І.Р. Вихованець вважає, що звертання є інтонаційно виділеним компонентом речення, що називає істоти або персоніфіковані предмети, до яких адресовано мовлення [3].

Отже, звертання є одним із найважливіших компонентів людського спілкування. Воно експлікує ставлення мовця до слухача, номінує останнього. До того ж звертання характеризується граматичною та інтонаційною незалежністю, які задають тон усьому висловлюванню та впливають на перебіг комунікації загалом.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши поняття «звертання», вважаємо, що існує взаємозв'язок між інтенцією мовця та граматичною реалізацією мовленнєвого акту звертання. Отож, розглянемо особливості синтаксичних моделей мовленнєвого акту звертання та простежимо те, як наміри мовця впливають на них.

Услід за Є.О. Леонович, диференціюємо звертання за повнотою висловлюваного поняття: «структура звертання цілком зумовлена характером того, що воно висловлює: поняття повного об'єму, як правило, представлено в непоширених звертаннях, поняття скороченого об'єму – в поширених» [5, с. 45].

Поширена / непоширена синтаксична структура мовленнєвого акту звертання зумовлена його ілокутивною метою. Як правило, непоширені звертання реалізують експліцитний зміст, ілокутивна мета полягає у номінуванні адресата. Імпліцитний зміст, як правило, закладено в поширеному звертанні. Воно не лише привертає увагу слухача, номінуючи його, але й виражає ставлення мовця до адресата, здійснює певний вплив на останнього.

Звертання в апелятивній (або контактовстановлювальній) функції відрізняється простою синтаксичною структурою за умови, що воно

не ускладнене експресивно-оцінними та експресивно-волюнтативними стилістичними відтінками. Як правило, це однослівні звертання, що вказують на адресата мовлення, тобто містять його власне ім'я або стилістично нейтральний апелятив. За таких обставин спілкування до нейтрального в стилістичному плані звертанні висувається лише одна умова – виділити адресата серед інших слухачів, що ми можемо спостерігати у такому прикладі: під час конференції Ребекка знайомиться із журналістом. Висловлюючи радість щодо нового знайомства, він звертається до дівчини, називаючи її ім'я, щоб виділити саме її з поміж інших учасників конференції:

*“Glad to meet you, **Rebecca**,” he says, and fishes in his pocket for a business card [16, с. 115].*

З ускладнення комунікативного завдання та збільшенням прагматичного навантаження у більшості випадків змінюється й характер структури цієї синтаксичної одиниці. Наприклад, якщо звертання вживається не лише тільки з метою встановлення контакту з адресатом мовлення, а для передачі суб'єктивного ставлення мовця до слухача, чи оцінної характеристики адресата, то звертання поширюється, що ми можемо спостерігати у наступному прикладі: професор ображає не дуже кмітливого та незграбного учня за те, що він розлив зілля, ставлячи під сумнів його розумові здібності – *idiot*:

*“**Idiot boy!**” snarled Snape, clearing the spilled potion away with one wave of his wand [18, с. 103].*

Проте слід звернути увагу на той факт, що непоширені звертання також можуть експлікувати експресивно-оцінні значення. Грубі, лихослівні чи метафоричні однослівні звертання в англійській мові досить виразні.

Тим не менш, однослівні звертання, що виражені власним ім'ям, досить часто є стилістично та прагматично нейтральними, ніж поширені звертання, тобто синтаксично організовані як словосполучення, хоча серед останніх зустрічаються такі, що вживаються лише з метою встановлення контакту з адресатом мовлення.

Розглянемо більш детально синтаксичну структуру *непоширеного* мовленнєвого акту звертання.

Головна особливість синтаксичної структури непоширених звертань полягає в тому, що у більшості випадків вона виражається окремим словом, частіше всього іменником (власним чи загальним). Непоширене звертання до партнера з комунікації може бути виражене ім'ям і прізвиськом, а також скороченою формою. Широко використовуються однослівні прізвиська. У наступ-

ному прикладі професор Снейп звертається у одного з учнів, називаючи його прізвище:

“Potter!” said Snape suddenly [18, с. 102].

Непоширені звертання часто реалізуються загальними іменниками як у повній, так і в скороченій формі.

Окремо виділяємо групу непоширених звертань, що реалізуються у мовленні іменником у множині. Однак необхідно відрізнити вокативи, що стосуються великої кількості об’єктів, від звертання, що виражене іменником у множині, але стосується лише одного об’єкта. Наприклад, *Ladies, Gentlemen, Children, Troops, Twins, Folks* є звертаннями до певної кількості людей (два та більше), що демонструється у наступному епізоді:

“Gentlemen,” he said, knowing he was on tender ground... [13, с. 161]

Такі ж звертання як *Boots, Sweets, Muscles, Sparks* слугують звертанням до одного об’єкта. Наприклад, *Boots* є звертанням до слуги у готелі, що має чистити взуття; *Muscles* є прізвиськом для фізично розвинутої людини; *Sparks* – це звертання до радиста на торговому судні.

Непоширені звертання можуть реалізовуватися за допомогою субстантивованих прикметників, наприклад, *Silly, Stupid, Naughty, Dear, Darling*, тощо. Проілюструємо прикладом: Еліс завжди уявляла, що свій медовий місяць вона проведе разом із коханим чоловіком у ліжку, насолоджуючись шампанським. Замість цього молодята йдуть у похід. На півдорозі Еліс зупиняється, щоб трохи відпочити. Молода жінка починає іронізувати із себе та своїх уявлень про медовий місяць. Сама до себе вона звертається *darling*, тобто має місце субстантивованій прикметник:

“Some honey moon, darling. I wanted a four-poster bed and champagne” [15, с. 141].

Непоширені звертання можуть бути реалізовані особовими (*you*) та неозначеними (*somebody / someone; everybody / everyone*) займенниками. Слід звернути увагу на те, що особовий займенник *you*, як правило, вживається як форма грубого агресивного звертання та є семантичним центром висловлювання. У наведеному прикладі чоловік представляє своєму оточенню незнайомця-математика. Він привертає увагу своїх друзів, водночас звертаючись до всіх:

“Everyone, meet PHI” [13, с. 48].

Числівники також слугують для граматичної реалізації досліджуваного мовленнєвого акту. Їх уважають найзручнішим засобом ідентифікації людини [5]: звертання футбольного судді до гравців за номерами, виклик кандидатів для складання іспиту або спортсменів на змагання за номерами.

До героя романів Я. Флемінга Джеймса Бонда завжди зверталися агент 007, що ми можемо спостерігати в наступному прикладі:

“Don’t make any mistake about this job, 007,” said M. Sharply [14, с. 4].

На відміну від непоширеного мовленнєвого акту звертання, *поширені* звертання утворюють дво-, три-, чотиричленні моделі, до складу яких входять різні мовні одиниці.

Серед двочленних синтаксичних моделей виділяємо такі:

– іменник + іменник / числівник (*noun + noun / numeral*);

– прикметник + іменник (*adjective + noun*);

– займенник *my* + іменник / прикметник (*my + noun / adjective*);

– особовий займенник *you* + іменник (*you + noun*);

– особовий займенник *you* + числівник (*you + numeral*).

Наведемо низку прикладів вживання вищезазначених поширених синтаксичних моделей реалізації мовленнєвого акту звертання.

Синтаксична модель *іменник + іменник* вжита в такому прикладі: директор школи наказує своєму підлеглому та кільком студентам слідувати за ним. Його репліка вміщує наказ, за яким одразу слідує звертання, потім – ще чотири комунікативних ходи, виражених звертаннями до тих, кому адресовано наказ. Перше звертання виражено власним ім’ям *Argus*, далі – комбінацією *іменник + іменник* – *MrPotter, MrWeasley, MissGranger*:

“Come with me, Argus,” he said to Filch. “You too, Mr Potter, MrWeasley, Miss Granger” [17, с. 107].

Синтаксична модель, що представлена комбінацією *прикметник + іменник (adjective + noun)*, має місце в епізоді, в якому Фред звертається до свого друга Гаррі у пихатій манері, кепкуючи з пихатості старости Персі:

“So, young Harry,” said Fred, in an uncanny impersonation of Percy, “mind you be have yourself” [19, с. 144].

Наведемо ситуацію вживання синтаксичної моделі звертання *займенник my + іменник (my + noun)*: Андреа, секретар головного редактора модного журналу, приймає повідомлення від одного з дизайнерів, що має ваду – заїкання. Саме через це головний редактор не спілкується з ним особисто. Дизайнер добре ставиться до Андреа, що експлікується у його звертанні до дівчини – *love*:

But before I could respond, she said, “<...>Don’t b-b-b-bother telling her it’s me, because she never takes my c-c-calls anyway. Stuttering pisses her off, I think. Just be sure to put my n-n-n-name down on

the Bulletin so she can make someone else call me back. Thanks, myl-l-love” [20, с. 214].

Синтаксична модель, що виражена особовим займенником *you* та наступним іменником (*you* + *noun*), вживається в такій ситуації: професор Люпін звертається до свого колеги з м'яким докором (останній хотів покаржитися директорові на Люпіна, не намагаючись розібратися у ситуації), тим самим експлікуючи своє доброзичливе ставлення до нього:

“You fool,” said Lupin softly [19, с. 263].

Проводжуючи своїх дітей до школи, місіс Уізлі попереджує близнюків-пустунів, щоб вони себе гарно поводити протягом навчального року. Звертання жінки реалізовано особовим займенником *you* у комбінації з числівником *two*, що передають серйозність материнської настанови:

Then she turned to the twins.

“Now, you two – this year, you behave yourselves” [18, с. 73].

Синтаксичні моделі поширеного мовленнєвого акту звертання, до складу яких входять три, чотири чи навіть більше одиниць, зустрічаються досить часто. За нашими спостереженнями, в досліджуваному матеріалі мають місце такі комбінації:

- займенник + прикметник + іменник (*pronoun + adjective + noun*);
- іменник *and* іменник (*noun and noun*);
- займенник *and* власне ім'я (*pronoun and proper name*);
- займенник *and your* номінативна група (*pronoun and your nominal group*).

У нашій роботі описані найбільш поширені синтаксичні моделі реалізації мовленнєвого акту звертання. Однак ми не претендуємо на вичерпність нашої класифікації: комунікація може включати різноманітні комбінації. Наведений нижче приклад є тому підтвердженням: Драко, чаклун за походження, ображає Герміону, дівчинку, що прагне стати чаклункою, хоч вона і не з сім'ї чарівників. Звертаючись до дівчинки, він називає її маленькою смердючою-бруднокровкою, тим самим експлікуючи своє презирливе та зневаж-

ливе ставлення до неї. Мовленнєвий акт звертання складається з чотирьох мовних одиниць – *особовий займенник* + *прикметник* + *прикметник* + *іменник*:

“Noon easked your opinion, you filthy little Mudblood,” he spat [17, с. 86].

Висновки. Досліджуваний мовленнєвий акт звертання є важливим елементом комунікації, що експлікує ставлення співрозмовників один до одного. За повнотою висловлюваного поняття звертання поділяємо на непоширені та поширені.

Непоширений мовленнєвий акт звертання складає 54% досліджуваного матеріалу. За нашими спостереженнями, непоширене звертання реалізується за допомогою іменників (імена, прізвища, однослівні прізвиська, загальні іменники у повній / скороченій формі, іменники у множині), субстантивованих прикметників, особових та неозначених займенників, числівників.

Поширені мовленнєві акти звертання становлять 46% фактичного матеріалу. Поширені звертання реалізуються у мовленні дво-, три-, чотиричленними конструкціями, до складу яких входять різні мовні одиниці.

Серед *двочленних* синтаксичних моделей поширених звертань найбільш вживаними є такі: іменник + іменник / числівник (*noun + noun / numeral*); прикметник + іменник (*adjective + noun*); займенник *my* + іменник / прикметник (*my + noun / adjective*); особовий займенник *you* + іменник (*you + noun*); особовий займенник *you* + числівник (*you + numeral*).

Синтаксичні моделі поширених звертань, що складаються з більшої кількості мовних одиниць, такі: займенник + прикметник + іменник (*pronoun + adjective + noun*); іменник *and* іменник (*noun and noun*); займенник *and* власне ім'я (*pronoun and proper name*); займенник *and your* номінативна група (*pronoun and your nominal group*).

Перспектива нашого дослідження полягає у виявленні просодичних особливостей інтонаційної організації мовленнєвого акту звертання в англomовному кінодискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Будагов Р.А. Человек и его язык. Вопросы языкознания. 1970. № 6. С. 3–14.
2. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. Москва. 1959. 235 с.
3. Вихованець І.Р. Українська мова. Енциклопедія. Київ. 2000. 833 с.
4. Галкина-Федорук Е.М. Обращение как семантико-стилистическое средство в стихах С. Есенина. Проблемы современной филологии. Сб. ст. к 70-летию акад. В.В. Виноградова. Москва. 1965. С. 63–67.
5. Леонович Е.О. Прагматический аспект обращения (на материале английского языка): дис. ... канд. филол. наук. Пятигорск, 1999. 207 с.
6. Лендел Ж. Обращения, приветствия и прощания в речевом этикете современных венгров. Национально-культурная специфика речевого поведения. Москва. 1977. С. 193–218.

7. Печников А.Н. К вопросу о смысловых и грамматических связях обращения в предложении. Вопросы теории и методики русского языка. Куйбышев. 1963. Вып. 40. С. 79–95.
8. Проничев В.П. Синтаксис обращения (на материале русского и сербохорватского языков). Ленинград. 1971. 88 с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава. 2006. 716 с.
10. Скаб М. С. Вокативні речення сучасної української мови. Українська мова. 2002. № 1. С. 32–41.
11. Форманова С.В. Звертання як засіб вираження категорії адресата (на матеріалі повісті С. Процюка «Червона троянда, чорна троянда»). Мова і культура. Науковий щорічний журнал. Вип. 7. Т. 4. Ч. 2. «Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту». Київ. 2004. С. 50–56.
12. Ervin Tripp S.M. Sociolinguistic Rules of Address. Sociolinguistics Selected Reading. Harmondsworth. 1972. P. 225–240.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ:

13. Brown D. The Da Vinci Code. 2003. 221 p.
14. Fleming I. Diamonds are Forever. 2012. 158 p.
15. French N. Killing Me Softly. London. 2008. 359 p.
16. Kinsella S. Confessions of a Shopaholic. London. 2000. 320 p.
17. Rowling J. K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. 1998. 259 p.
18. Rowling J. K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. 1997. 231 p.
19. Rowling J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. 1999. 325 p.
20. Weisberger L. The Devil Wears Prada. London. 2003. 391 p.